

Børn med sociale indlæringsvanskeligheder.

Der tales i disse år meget om børns sociale kompetence – og om de børn, der mangler færdigheder på dette område.

I skoler og institutioner er der meget opmærksomhed på de børn, der har mange konflikter med andre, og som er urolige i timerne. Nogle gange tænker man DAMP, andre gange, at der er sociale problemer i og omkring familien og dermed, at der er opdragelsesmæssige problemer.

I det følgende beskrives endnu en undergruppe af børn med sociale problemer, som har en ofte mere overset form for vanskeligheder. (Det er her vigtigt at pointere, at børn ikke altid kan rubriceres i en kategori, men kan have flere problemområder).

Der er forskellige årsager til eller baggrunde for, at børn kan mangle social kompetence. I Daniel Goleman's bog "Følelsernes Intelligens" opdeles børnene i 5 grupper:

1. Børn, der ikke ved, hvordan. De har ikke haft brugbare modeller.
2. Børn, der godt ved, hvordan, men som mangler øvelse.
3. Børn, der reagerer så stærkt emotionelt, f.eks. med vrede, at deres brug af viden hæmmes.
4. Børn, der har uhensigtsmæssige overbevisninger om aggression.
5. Børn, der har forsinket/kompromitteret udvikling på grund af fysiologiske/organiske faktorer.

(Ref. Daniel Goleman: Følelsernes Intelligens, Borgen 1997).

Som skolelæge/børn- og ungelæge i Århus Kommune (igennem en periode på ca. 2½ år, 1998-2000) og med en baggrund som speciallæge i børne- og ungdomspsykiatri har jeg især været optaget af den 5. gruppe, nemlig de børn, der har medfødte og oftest organisk betingede sociale indlæringsvanskeligheder. Der er ofte tale om et væsentligt arveligt aspekt, dvs. barnet kan have træk, der ligner en af forældrene eller et familiemedlem længere ude i familien. Der kan også være tale om egentlig psykisk sygdom hos en eller flere i familien. Endelig foreligger der om nogle oplysninger om konkret mulighed for hjerneskade som følge af iltmangel under fødslen, feberkrampe, blødninger eller svulster i hjernen. Hos nogle findes ikke en klar forklaring eller årsag.

Det drejer sig om en ret stor gruppe børn, på mange skoler i gennemsnit 1-2 børn på hvert klassetrin, og når jeg vælger at beskrive netop disse børn, er det fordi, de ofte ikke møder den forståelse, som de så hårdt har brug for som forudsætning for at kunne fungere og trives optimalt, og fordi de ofte giver anledning til frustration og vrede hos de andre børn og hos de voksne (lærere og pædagoger). Ofte er også forældrene usikre og bekymrede.

Det skal pointeres, at de naturligvis, som alle andre børn, er forskellige, idet de udover deres vanskeligheder har forskellig personlighed med forskellige evner og ressourcer.

Vanskelighederne kan være af meget forskellig grad og omfang. Jo større vanskeligheder, der er tale om, desto tidligere i livet vil man typisk blive opmærksom på dem.

De karakteristiske vanskeligheder er følgende:

Socialt

Det er børn, som har svært ved at sætte sig ind i, hvordan andre tænker og føler, og de har svært ved at aflæse og tolke andres mimik og intentioner. Det er især mennesker, som børnene ikke kender så godt, som de har svært ved at aflæse, og det er sværere, hvis der er mange mennesker sammen.

I trygge hjemmeomgivelser kan børnene som regel meget lettere og mere korrekt aflæse de andre, og netop dette kan indebære, at forældre kan have svært ved at forstå, at det kan være så anderledes og svært f.eks. i skole og fritidsforanstaltning eller i børnehave.

Mange forældre vil også ubevidst tilpasse sig deres barns særlige måde at tænke og fungere på, så det også på den måde hjemme vil se ud som om, barnet ikke har væsentlige vanskeligheder. Børnene bliver på grund af denne tilpasning ofte meget tæt knyttede til en af forældrene, typisk moderen, idet hun intuitivt fornemmer, at barnet har brug for noget særligt. En sådan tilpasning vil børn og voksne udenfor familien ikke af sig selv foretage i tilstrækkelig grad, så her er der ofte behov for mere viden for at hjælpe barnet.

I nogle tilfælde kan det omvendt være forældrene, som har blik for at børnene har vanskeligheder, mens lærere/pædagoger kan have sværere ved at få øje på det.

At det er svært for børnene at aflæse de andre børn medfører, at disse børn ofte misforstår andres intentioner. De kan tro, at andre gør noget ubehageligt med vilje, hvis det opleves ubehageligt. De tager således udgangspunkt i deres egen oplevelse, ikke fordi de er egoistiske, men fordi de ikke kan andet. De har svært ved at skaffe sig overblik over sammenhænge, så de kan skelne mellem "med vilje" og et uheld. På samme måde kan de have svært ved at skelne mellem "for sjov" og "for alvor".

En del af disse børn forholder sig meget observerende i det sociale liv. De gør sig meget umage med at se, hvad der foregår og går først efter en tid ind i legen. Ofte vil de så kopiere nogle af de andre for at gøre det rigtige, men det lykkes ikke altid, (for nogle gør det, heldigvis!) fordi de kan mangle den situationsfornemmelse, vi andre bruger til at "tune" os ind på en ny situation og gøre/sige noget, der passer ind i sammenhængen. Det, at børnene observerer og holder sig i periferien, kan føre til en fejlagtig antagelse af, at børnene er særligt gode til at aflæse andre.

Nogle af disse børn er udadrettede og kommer ofte i konflikt med andre på grund af misforståelserne, konflikter, som de bagefter ikke helt forstår eller kan redegøre for forløbet af. Konflikterne kan være meget voldsomme, styret af vrede og afmagt hos barnet og ikke bremset af fornemmelsen for, hvordan den anden har det, idet den fornemmelse er mangelfuld. Andre børn, de mere indadrettede og forsigtige trækker sig i stedet fra det sociale, når de ikke kan skabe overblik og risikerer dermed at blive ensomme og være mere alene, end de egentlig har lyst til.

Mange af disse børn vil foretrække at lege med et barn af gangen, og nogle af dem vil vælge lidt yngre børn, for dem kan de bestemme over. De er ikke "magtsyge", men ønsker at styre legen for at få og bevare overblikket. Hvis den anden eller de andre bestemmer i legen, kan de ofte ikke helt forstå eller regne ud, hvad den går ud på, idet dette netop forudsætter, at man kan sætte sig ind i, hvad den anden har tænkt, og det er jo det, der er så svært for denne gruppe børn. Nogle børn er anderledes, idet de næsten altid lader andre bestemme og stort set ikke selv tager initiativer. I disse tilfælde kan det være sværere at opdage, at de har vanskeligheder.

Som nævnt er vanskelighederne tilstede fra fødslen, og de har betydning for børnenes sociale udvikling allerede i de tidligste år. Da de imidlertid er sværere at opdage hos de stille børn, er der en tendens til, at disse børn desværre først bliver "opdaget" og får hjælp flere år ind i skolealderen.

Ofte knytter sådan et barn sig særlig meget til et andet barn – måske endda mere, end det andet barn synes om. Hvis den anden er syg, på ferie eller flytter væk, kan det udløse en større eller mindre krise eller depressiv reaktion hos den første. Det ellers tilsyneladende velfungerende barn viser da al sin sårbarhed og har brug for god og særlig forståelse samt hjælp til at etablere nye kontakter.

Disse børn tænker mere konkret end andre børn, opfatter tingene mere bogstaveligt og har svært ved at danne sig forestillinger om hypotetiske situationer. F.eks. "Hvad vil du gøre, hvis...?" Det ved jeg ikke, for det har jeg ikke prøvet".

De kan have svært ved humor og ironi, især fra mindre kendte.

Børnene kan være vældig omsorgsfulde overfor andre, og tit vil det være rart. Imidlertid vil de vise omsorg ud fra deres egne behov og derfor ramme lidt ved siden af, - ”men meningen var god nok”, siger vi. Børnene har svært ved at sætte sig ind i andres følelser, hvis disse er anderledes end deres egne. Og de har svært ved at tale om følelser. Man kan tro, at de ikke vil fortælle om en situation, men ofte er det kaotisk for dem selv, og de er usikre på, hvilke følelser de selv har.

Når det er så svært at være sammen med mange, og det kniber med situationsfornemmelsen, må disse børn i stedet ty til regler, som de selv og også andre skal overholde. På tilsvarende måde bliver de ofte meget optagede af retfærdighed på en meget firkantet og unuanceret måde, fordi de netop ikke kan se sagen fra den anden side, hvilket ellers er det, man bruger til at bløde lidt op på det faste. De må lære de sociale regler og normer udenad, idet de ikke bare selv fornemmer, hvordan de skal opføre sig. Det er meget anstrengende, og derfor er der en del af disse børn, der ikke kan lide udflugter og uforudsete hændelser. Det kræver en vanskelig omstilling fra det kendte, forberedelse på det nye og nogle gange overvindelse af angst og uro.

Det, at det ofte er meget anstrengende for disse børn at klare sig i den store sammenhæng med mange børn, kan føre til, at nogle af dem udvikler psykosomatiske symptomer, f.eks. hovedpine, mavepine eller encoprese, hvilket kan føre dem til lægen – skolelægen/egen læge, som derfor også kan blive stillet over for problemstillingen med symptomet som udgangspunkt.

Udover disse symptomer kan børnene være angste i forskellige sammenhænge. De kan være angste i mørke, bange for dyr eller andet, ofte mere eller anderledes end svarende til alderen. Angsten kan være mest synlig for forældrene.

Mange børn har det lettere sammen med voksne end sammen med andre børn, for voksne er mere forudsigelige end børn, og de er mere indstillede på at indrette sig efter børnene.

Skolefagligt

I faglig sammenhænge udviser disse børn ofte nogle specifikke vanskeligheder, som undertiden kan have sammenhæng med de sociale problemer.

I de små klasser vil man bemærke, at et sådant barn ikke altid fanger de kollektive beske-der. Man skal have øjenkontakt eller fysisk kontakt, for at barnet hører eller opfatter. Der behøver almindeligvis ikke være tale om egentlige opmærksomhedsforstyrrelser (men det kan der naturligvis også være), men hvis barnet er optaget af sine egne tanker, hører det ikke. Barnet har i mange tilfælde svært ved at ”stille om” fra en tankegang/aktivitet til en anden (omstruktureringsvanskeligheder), og det vil være tilbøjelig til at køre i samme spor længe, eller det er helt færdigt med det, det er ved (perseveration).

Barnet har således behov for, at læreren afbryder dets tanker ved fysisk berøring eller forsøger at tune sig ind på dets tankegang for at opnå kontakten, idet et sådant barn vil have svært ved at indstille sig på lærerens tankegang, hvis det selv er optaget af noget helt andet. Det vil ofte opleves anderledes end med de børn, der godt kan omstille og indstille sig, men ikke lige er optaget af det.

Når barnet bliver lidt ældre, vil man se, at det har svært ved at skaffe sig overblik over det faglige. Det har brug for meget tydelig struktur, hjælp til planlægning og forudsigelighed. Når disse forudsætninger er opfyldt, kan barnet slappe af og udnytte sine evner optimalt.

Nogle af disse børn kan være teknisk gode læsere, som i de større klasser imidlertid afslører mangelfuld indholdsforståelse. Dette kan bl.a. være knyttet til børnenes manglende eller svage indlevelsessevne og deres mere konkrete tankegang, som bliver tydeligere, efterhånden som de andre børn udvikler abstrakt tankegang.

Nogle børn udviser specifikke indlæringsvanskeligheder af et omfang og en karakter, der fører til placering i specialklasse.

For at skaffe sig overblik og struktur i de situationer, der ikke er tydelige, kan børnene skabe sig systemer og ritualer, som de skal udføre. Det er jo godt at forsøge at hjælpe sig selv, når man har det svært, men nogle gange kan det virke helt tvangspræget med de mange systemer, som kan komme til at fylde alt for meget, også for børnene selv.

En vej ud af det kan for de voksne være at skabe tydelig struktur og forudsigelighed samt nænsomt og over tid at hjælpe børnene til mere hensigtsmæssige systemer eller vaner. På grund af omstrukturingsvanskelighederne og perseverationstendensen sidder systemerne ofte godt fast, de hensigtsmæssige såvel som de mindre hensigtsmæssige.

I 5., 6. – 7. klasse kan vanskelighederne skifte karakter eller blive mere tydelige. Her vil undervisningen som tidligere nævnt i højere grad forudsætte abstrakt tankegang, som de andre gradvist udvikler. Disse børn følger ikke med på dette område og kan udvikle større faglige vanskeligheder end hidtil, blandt andet omkring indholdsforståelsen i dansk, når det handler mere om sociale og følelsesmæssige situationer end om noget konkret handlingsmæssigt.

I forhold til andre børn, som bliver tydeligt pubertetsprægede, er disse børn ofte hægtet af. De tænker stadig mere konkret og oplever tit, at de andre er fjollede (hvad de jo også er og til tider skal være!). De er heller ikke med omkring kærester som de andre. De kan forekomme mere modne end de jævnaldrende uden at være det. På et tidspunkt kan situationen vende fra, at de andre er fjollede og dumme til, at disse børn oplever sig ikke blot anderledes, hvilket de er, men forkerte og uelskværdige, og enkelte udvikler en egentlig depression på denne baggrund, undertiden omfattende selvmordstanker og i nogle tilfælde forsøg på selvmord.

Nogle af disse børn med vanskeligheder af betydelig grad kan have eller udvikle særlige/usædvanlige interesser, som de dyrker på en påfaldende måde, hvor det i samvær med andre er interessen, der er dominerende frem for kontakten til de andre. Der kan da muligvis være tale om Asperger syndrom, og der bør henvises til børnepsykiater/børnepsykiatrisk afdeling.

Sammenfattende er der tale om, at disse børn:

- Har svært ved at sætte sig ind i, hvad andre tænker og føler.
- Har svært ved at aflæse andre, især fremmede.
- Har svært ved at sætte ord på følelser.
- Har svært ved at skaffe sig overblik.
- Ofte misforstår andres intentioner.
- Ofte er observerende, i periferien af det sociale.
- Har svært ved situationsfornemmelse.
- Ofte vil bestemme i legen, for at have overblikket.
- Tænker mere konkret end andre.
- Er optagede af retfærdighed og regler.
- Kan være angste for/i nye og ukendte situationer.

- Kan have mere omfattende angstreaktioner end andre børn.
- Kan have analyse/syntesevanskeligheder, fagligt og socialt.
- Kan have svært ved at stille om (omstruktureringsvanskeligheder).
- Kan køre i samme spor (perseveration).
- Kan være tvangsprægede, lave faste systemer/vaner.
- Kan have det særlig svært i puberteten, der kan være risiko for depression, de opdager, at de er anderledes og kan føle sig forkerter.
- Kan have eller udvikle psykosomatiske symptomer.

Eksempel på et sådant barn:

Det drejer sig om en dreng på 10 år i 3. klasse. Forældrene har endnu en dreng, som er 5 år, og de er klar over, at han er meget anderledes end sin storebror.

Den store dreng har altid kigget meget på andre mennesker, fortæller moderen spontant, og han spørger hjemme ofte til følelser og stemninger, ønsker forklaringer og sammenhænge. Forældrene har derfor tænkt, at han var særlig god til det følelsesmæssige og det sociale, når han var så opmærksom. Men det er lige modsat, - de børn, der er gode til det og let tilegner sig disse ting, gør det, uden at vi lægger mærke til det. Drengen her er nødt til at spørge for at være sikker og støtter sig til de sproglige begreber.

Han har haft det godt i børnehaven. Han er et venligt barn, der ikke kommer i konflikt med andre. Han stammer noget og har kortvarigt gået i stammegruppe. Han er således et af de stille og venlige børn, der ikke er blevet "opdaget" i børnehaven.

I skolen er han også venlig og omgængelig, kommer ikke i konflikt. Han trækker sig derimod hurtigt og tit, hvis der er optræk til noget, eller hvis han ikke rigtig forstår sammenhængen. Han står ofte i periferien og observerer de andre, - som han også gjorde, da han var mindre. Hverken forældre eller lærere mener, at det kan være hans stammen, der holder ham tilbage, men en anden usikkerhed.

Han er i timerne meget systematisk, lidt tvangspræget, idet han skal have sine ting arrangeret på en særlig måde og i sit eget tempo, før han kan gå i gang. Det kan irritere lærerne nogle gange, men (endnu?) ikke de andre børn.

Han tænker meget konkret, opfatter ting meget mere bogstaveligt end andre, f.eks. talte vi til undersøgelse hos undertegnede om, at han er god til at synge. Han begyndte straks at synge og var svær at stoppe igen. Det lød fint, men et andet barn ville ikke have gjort helt sådan, fordi det ikke passer ind i sammenhængen, men det opfattede han ikke. Han mangler situationsfornemmelse, og både forældre og lærere ved, at de skal forberede ham konkret og helst med visuelt materiale, når der skal ske noget nyt. F.eks. måtte forældrene vise ham billeder fra det foregående års skiferie for, at han kunne gøre sig forestillinger om, hvad de talte om i år.

Lærerne er klar over, at de skal etablere kontakt med drengen for at få ham til noget, ofte fysisk kontakt. Hans funktion er meget svingende, så når det lykkes lærerne at "ramme ind i" hans tankegang, kan han fint forstå og lave det, han skal, andre gange kan han slet ikke.

Og hvad gør man så for disse børn?

For undertegnede at se er det meget væsentligt, at man overhovedet kender til og overvejer, om et barn kunne have denne type vanskeligheder.

Hvis man som lærer eller pædagog mener det, bør barnet undersøges nærmere, oftest af PPR. Hvis der her bekræftes de specifikke kognitive vanskeligheder som ovenfor beskrevet, og vanskelighederne er af betydelig grad, bør man overveje henvisning til børnepsykiater/børnepsykiatrisk afdeling med henblik på yderligere afklaring af problemstillingen

samt med henblik på vejledning til forældre og skole om, hvordan man i forskellige situationer mest hensigtsmæssigt forstår barnet, og hvordan man kan indrette dagligdagen og samværet med barnet, så barnet (og de andre børn) fungerer, trives og udvikler sig bedst muligt.

Nogle af disse børn har så store vanskeligheder, at fortsat skolegang i en stor normalklasse vil være for belastende for børnene og også for de andre (hvis der f.eks. er mange og fysisk voldsomme konflikter). Det kan i disse tilfælde komme på tale, at muligheder for et alternativt skoletilbud overvejes.

Den store gruppe af disse børn må imidlertid forblive i deres normalklasse, og man kan hjælpe dem vældig meget ved at forstå deres måde at tænke og fungere på og så vidt muligt indrette undervisningen efter det. Det er også vigtigt at hjælpe de andre børn til at forstå det barn, der har vanskelighederne, f.eks. ved helt konkret at fortælle og beskrive det, der er svært for barnet samt opfordre til ikke at drille med det, da han/hun ikke kan gøre for det. Barnet selv har også brug for hjælp til hen ad vejen at opnå en god forståelse af sig selv, egne ressourcer og vanskeligheder og i sammenhæng hermed udvikle redskaber til at klare de svære situationer på bedst mulig måde.

Overordnet handler det for lærere, pædagoger – og forældre – om at gøre verden, den faglige såvel som den sociale, tydelig for barnet, sætte ord på det, der sker, og hvordan sammenhængen er. Der skal ord på mange flere situationer, end man lige forestiller sig, for det er de mange, mange små situationer, som barnet kan misforstå, fordi det ikke forfatter og aflæser som vi andre. Og det er de mange misforståelser, som kan gøre barnet usikker, angst og nederlagspræget og dermed enten voldsomt udadreagerende eller stille og trist. Der er ligeledes behov for at hjælpe barnet med at sætte ord på dets egne følelser. Ofte må man gætte, og barnet vil som regel falde til ro, når man gætter rigtigt, mens det vil protestere eller afvise forklaringen, hvis man gætter forkert.

Når man irettesætter, - og det skal man jo, for barnet har så meget brug for det – bør det så vidt muligt være uden vrede og bestå af en klar besked om, hvad man ikke må og hvorfor samt helst altid en anvisning til barnet om, hvad det kunne gøre i stedet. Barnet forstå ofte ikke vreden, men oversætter den mere diffust til, at den voksne ikke kan lide barnet.

Anvisningerne skal ofte gives mange gange, før de læres, idet børnene tænker konkret og har svært ved at overføre erfaringer fra en situation til en anden. En ny situation er tit så ny, at erfaringen fra tidligere lignende situationer ikke kan bruges. Til gengæld sidder det ofte fast som en regel, når det er indlært.

Barnet kan have brug for hjælp til at komme ind i en leg, til at forblive der og til at komme ud igen på en god måde, dvs. så de andre vil lege med en anden gang.

Samarbejdet mellem skole, institution og hjem er omkring disse børn om muligt endnu mere vigtigt end ellers, idet der kan opstå så mange og anderledes misforståelser om, hvordan børnene fungerer. Da de som nævnt ofte fungerer forskelligt i forskellige sammenhænge, er det vigtigt at se og høre alles beskrivelser af barnet som dele af helheden. Barnets tendens til at forstå det sociale anderledes og mere konkret kan ligeledes medføre, at det, de fortæller hjemme om skolen, kan være præget af denne tilbøjelighed til misforståelse af andres hensigter og handlinger.

Man kan udtrykke det kort: Barnet har et stort behov for undervisning i sociale kompetencer, ligesom det har brug for undervisning, hvor man i videst muligt omfang tager udgangspunkt i barnets særlige forudsætninger.

Gitte Retbøll
Speciallæge i børne- og ungdomspsykiatri
Børne- og Ungdomspsykiatrisk Center i Risskov
Afsnit A